

Tegelased eesti kolme rahva naljades (1964–2012)¹

Arvo Krikmann

Teesid: Artikkel annab statistilise sissevaate etniliste tegelaskujude esinemuse ja rollide dünaamikasse eesti “kolme rahva” naljades läbi kolme ajaperioodi: 1) nõukogude aeg (1964–1992); 2) üleminekuperiood (1993–1999); 3) 21. sajand (2000–2012). Vaatlused põhinevad paber- ja netiallikaist koostatud minikorpusel, milles on kokku 1125 teksti, neist etniliste markeritega 985, muid 140; tekstid jagunevad 270 tüpoloogiliseks üksuseks (tüübiks, süžeeks), erinevaid etnonüüme on andmestikus 57. Põgusalt vaadeldakse ka mõnesid muid küsimusi: loenduvate tüpoloogiliste ja tekstiliste üksuste zipfilikku sagedusvahekorda ja sellest tulenevaid komplikatsioone; kolme rahva naljade mõningast struktuurilist heterogeensust ning puändiga seonduvaid seiku.

Märksõnad: etnilised naljad, kolme rahva naljad, puänteerijad

*Mul on häbi olla valge heteromees,
kes tegeleb etniliste naljadega*

Kirjutis püüab anda sissevaate eesti viimase poolsajandi jooksul dokumenteeritud etnilistesse naljatüüpidesse, mille mõnes tekstis esineb kolm või enam erinevat etnonüümi (etnilist tegelast, rahvuse, rassi, maa või riigi nime), olles ühtlasi jätkuks ja laienduseks “kolme rahva” teema senistele käsitlustele eesti empiirika põhjal (vt Tuisk 1995 ja 2010; Krikmann 2012).

Arusaadavatel sisulistel ja tehnilistel põhjustel on loobutud igasugusest üldisest arutelust selle teema kahe mõistelise põhikomponendi ümber:

- arv kolm ~ kolmarv, sellega seotud matemaatilised, filosoofilised, teoloogilised, semiootilised, numeroloogilised jm esoteerilised probleemid, funktsioneerimine inimtunnetust ja -kultuuri mõõtmestava universaallina, üliproduktiivse vahendina korduste, parallelismide jm retooriliste ja narratiivsete struktuuride ülesehitamisel igasuguses visuaalses, muusikalises ja eriti verbaalses inimloomes, sh folklooris (vt nt kolm-

- arvu esinemust Antti Aarne, Stith Thompsoni, Hans-Jörg Utheri jt ju-
turegistrates, Axel Olriku, Alan Dundese jpt käsitlusi kolmarvu kohta);
• etnilised naljad kui sellised, eriti nende ajalooline saatus, allikate sama-
aegne rohkus ja nappus, kaasaegsete huumoriuurijate üha kasvav põlgus
etniliste (kui ka muude) naljade kui huvi, iganenud, “konserveeritud”,
kivinenud huumoriliigi vastu, mis nähtavasti peegeldab avaliku huvi
üldist langust etniliste naljade vastu (vt nt Google'i statistikat 7 viimase
aasta kohta aadressil <http://aolscandal.com/k/ethnic+jokes> (joonis 1).

Joonis 1. Avaliku huvi langus etniliste naljade vastu (Google'i järgi).

Iga pilk mitte-eesti trüki- või netiallikaisse viitab sellele, et Matti Kuusi “kullafondi”-reegel² kehtib ka eesti kolme rahva naljade kohta: tuntumad neist näivad olevat laenud laialt rahvusvahelistest süžeedest, paljudes on lihtne ära tunda nõukogudeaegseid vene laene, soome, ameerika vm algupäraga jutte, hiliseid toortõlkeid ingliskeelsest veebist jm. Kuid mulle kättesaadavais allikais pole leidunud pea mingeid üldisemat laadi tähelepanekuid kolme rahva naljamalli geneesi ja struktureerumistavade kohta; selle seoste kohta muinasjuttudes ja švankides kohatavate kolmarvu-ilmingutega ning kolme asja kõrvutatavate jm ahelstruktuursete vanasõnade ja priaamelitega, miks mitte ka etno- ja toponüümide talitlemisega läänemeresoome runolaulude parallelismis. Christie Davies (nt 1982: 385; 1990: 11–12; 1998: 2–3; 2002: 9) toob pikki nimistuid etniliste rumal-laisk-räpaste naeruobjektide kohta eri rahvastel, kuid pole andmeid selle kohta, kuidas need objektid positsioneeruvad etnilistes kolmikutes ja ahelates, kuidas jaguneb aksioloogiline tähelepanu “oma”, “neutraalse võõra” ja “naerdava võõra” vahel jne.

Lühidalt öeldes, jutt suubub taas kurtmisse selle üle, et huumoriuurijate käsutuses pole mingeid Aarne-Thompson-Utheri tüüpi registreid kaasaegsete etniliste ega ka muude naljade kohta, mistõttu uurijal kulub tohutult aega ja vaeva, et heinakuhjast välja otsida talle sel hetkel vajalikud nõelad. Kuna naljade autoriteet huumoriuurimise praeguses paradigmas pole kuigi kõrge, on ka lootused selliste registrite tekkeks pehmelt öelda puhtteoreetilised.

Empiirilise andmestiku lühikirjeldus

Vaatluse aluseks olev tekstiaines pärineb trüki- ja internetiallikaist. Trükiallikad põhinevad omakorda aastail 1964–1992 kogutud arhiivmaterjalil.

Kuna ruumipiirangud ei võimalda tsiteerida kuigi suurt hulka tekstinäiteid, on kõik kasutatud alliktekstid tehtud leitavaks aadressil http://www.folklore.ee/~kriku/TRANSPORT/Krikmann_3rahvast.pdf.

Eesti materjalile on seal lisatud ka mõningane hulk vene- ja ingliskeelsetest saitidest pärinevaid tüpoloogilisi paralleele; need on sugenenud küll peamiselt juhuleidudena, mitte süstemaatiliste otsingute tulemusel ning loomulikult ei pretendeeri vähimalegi ammendavusele.

Kolme rahva naljade täisloendis on materjal esitatud tüpoloogiliste kirjetena, mis on teatud viisil järjestatud ning varustatud järjenumbritega; ka üksiktekstid on läbi kogu nimistu jooksvalt nummerdatud. Selles artiklis algavad viited neile tüübiumbreile #-märgiga.

Kolme rahva minikorpuse koostist on selle aasta hilissuvel kergelt revideeritud, mistõttu siinseis statistikais figureerivad arvandmed erinevad veidi ingliskeelse pilootvariandi (Krikmann 2012) omadest. Korpuse summaarsed arvparameetrid on praeguseks sellised:

- tekste 1125,
- eri süžeid (tüüpe) 270,
- etniliste tegelaste vm markeritega tekste 985,
- etniliste tegelaste jm markeriteta tekste 140,
- erinevaid etnilisi märgendeid (“rahvaid”) 57.

Siinse artikli esimeses lauses nimetatud valikuprintsiip tähendas praktikas seda, et kui leidis tekst, kus tuli ette kolm või enam erinevat etnilist tegelast või kus tegutses kolm riigijuhti või kolm mingi rahvusega identifitseeruvat isikutatud “folklooristaari” (Tšapajev, Rževski, Chingachcook, Winnetou) või võrreldi kolme või enamat maad või riiki jne, siis võeti arvele ka kõik muud selle tekstiga samatüüpsed tekstid, kui neid juhtus olema – sh need, kus etnilisi tegelasi vm markereid oli vähem või polnud üldse. Näiteks puäntvormeliga “Isegi kül, ja

nemad teevad veel ukse ka lahti!” lõppeva tüübi (#199) ühes tekstis selgitavad venelane, sakslane ja eestlane, kes suudab kõige kauem jääkambris viibida, teises tekstis on keegi etniliselt määratlemata proua oma ropendava papagoi ajutiselt külmikusse vangistanud, et see ei häiriks külalistega vestlemist. Või nt tüübis #93 peavad laiskusevõistlust viies tekstis etnilised tegelased, seitsmes ülejäänud tekstis aga hoopis kolm kassi.

Etnilised tegelased on üldiselt liigitatud rahvuse tasandil, kahel erandjuhul aga rassilisel (vältimaks arvandmete laialipudenemist): koondnimetuse *neeger* alla on registreeritud empiirilised markerid *aafriklane*, *afroameeriklane*, *keenialane*, *kongolane*, *neeger*, *nigeerlane*, *somaallane*, ingliskeelsed tõlkimata klišeed (*nigger*, *nigga*, *black*, *ebony*), samuti Aafrika mandri kõrvutused muude paikkondadega; koondnimetuse *latiino* alla markerid *latiino*, *ladina-ameeriklane*, *brasiillane*, *kuubalane*, *mehhiklane*, *paraguailane*, samuti Lõuna-Ameerika mandri kõrvutused muude paikkondadega. Rahvusest alamale jäävaid määratlusi (nagu *Kunda mees / Sonda mees / Sindi mees*) pole eristatud. Kolme rahva naljades kohtab sageli n-ö käivitavat ülemjõudu esindavaid tegelasi, kes annavad vangidele raskeid ülesandeid, korraldavad võistlusi, teevad teste jne – inimsööjad, nõid, kuldkalake jt; need tegelased võivad vahel olla tähistatud ka etnonüümsete nimesiltidega (*sakslane ja venelane sattusid Aafrikas neegrite kätte*; **inglased leiutasid mõtete lugemise masina**; **ameeriklased leiutasid aatomiviina**), kuid neid ei vaadelda meie statistikates etniliste tegelastena.

Artiklis püütakse jälgida mitmete muutujate ajalist dünaamikat, seetõttu on aines jagatud kolme perioodi:

- 1) nõukogude aeg (1964–1992), mida esindavad Jüri Viikbergi raamat *Nääruga eilsest* (1997), Luule Krikmanni netikorjandus “Nõukogude-aegseid nalju Tartust” (<http://www.folklore.ee/~kriku/HUUMOR/soviet.htm>) ja Kadi Sarve kokkuvõtted 1992. aasta koolipärimuse kogumisvõistluse materjalidest (1994; 1996–1998; 1997);
- 2) üleminekuperiood (1993–1999), mis on esindatud praeguseks enamasti kadunud, kuid Liisi Laineste ja minu poolt arhiveeritud netiallikatega, nagu Alar Alumaa, Henry Saare, Rain Ööpiku, Erik Vallikivi, Innar Liivi jt “staatiliselt” naljakogud, omaaegne Sünerkomi “Meie naljaraamat” (nn Jokebook) ning selle perioodi *online*-lehtede naljanurgad;
- 3) 21. sajand (2000–2012), kuhu kuuluvad enamasti praeguseeni säilinud veebiallikad: “Delfi Naljaleht” (nüüdseks hajutatud allportaali Vimka), Delfi muud osakonnad, kõik muud eestikeelsed portaalid, foorumid jne.

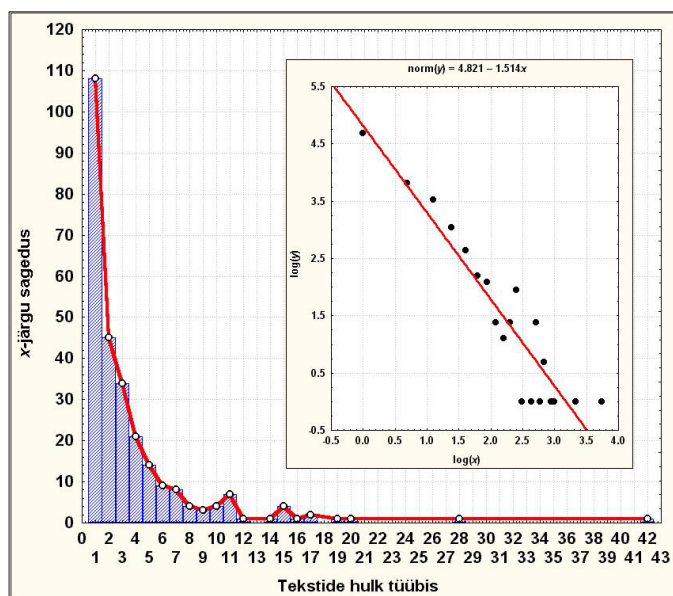
Siinseis statistikais püütakse hinnata seosetihedusi meie minikorpuse mitmesuguste muutujate vahel – etniliste tegelaste sagedused vaatlusperioodide lõikes, eri tegelaste kooslused, tegelaste funktsionaalne roll naljas (alustaja /

jätkaja / puänteerija), kompositsioonelementide ajaline dünaamika jne. Kõigi sedalaadi hinnangutena on kasutatud üht ja sama lihtsat statistilist parameetrit – lineaarsete regressioonivõrrandite residuaale (st tegelike empiiriliste sageduste ja lineaarse regressiooninormi vahesid).

“Zipfi needus”. Tüübid ja tekstid

Loomulikes (sh keelelistes ja folkloorsetes) andmekogumites tavatsevad igat liiki muutujad järgida drastiliselt ebaühtlast, zipfilikku tüüpi sagedusjaotust: kogumis on lihtsustatult öeldes suur hulk vähesagedasi (“nõrku”, eaproduktiivseid) üksusi, keskmine arv keskmise sagedusega üksusi ja väike hulk üli-sagedasi (“võimsaid”, produktiivseid) üksusi.

Selline on ka meie kolme rahva naljade sagedusjaotus süžeede / tekstide lõikes (vt joonis 2).

Joonis 2. Eesti kolme rahva naljade zipfilik sagedusjaotus süžeede / tekstide lõikes.

Mistahes populatsiooni statistikat võib põhimõtteliselt baseerida kõrgemat või madalamat järku elementide sagedustele – populatsiooni moodustavate perekondade arvudele ja/või suurustele (st perekonnaliikmete arvudele); populat-

siooni moodustavate indiviidide hulkadele ja/või nende “suurustele”, “kaaludele” vm tunnustele, lühidalt: “tüüpidele või sõnedele” (*types or tokens*).

Me võime nt loendada mõne etnonüümi kõik esinemused meie andmekorpuses või registreerida, mitmes tekstis või süžees (tüübis) iga etnonüüm või etniline tegelane esineb. Kuna naturaalne andmekorpus seab end eeldatavasti zipflikku sagedusjaotusse, siis esinemuste või tekstide statistika muutub meil “vägevate statistikaks”, süžeede statistika seevastu aga “väetite statistikaks”.

- Meie andmestikus on nt produktiivseim süžee #83 (42 teksti), kus eestlane viskab 30 tekstis venelase lennukist välja, seega võivad nad mõlemad teenida selle jutu pealt 30 punkti või siis üheainsa punkti.
- Teine laia rahvusvahelise tuntusega tüüp (vrd nt Dundes 1987: 101) on #85 (meil 21 teksti), kus keegi peab täitma kolm rasket ülesannet, ja kuna esimene neist on juua ära ämbritäis viina, siis ajab ta järgmised ülesanded segi – vägistab karu ja küsib seejärel, kus on see nunn, kelle käppa ta pidi suruma. Selle jutu pealt võib venelane teenida taas kas 18 punkti või üheainsa.

Nende kahe jutu pealt oleks venelase summaarne tekstisaagis seega 48 ja tüübisaagis 2.

Netiainete statistikaga haakub omal moel ka kurikuulus ja kaasaegselt folkloristikast hoolikalt välja loitsitud nn autentsustont (vt nt Bendix 1997: 205 jm *passim*; vrd Valk 2005: 36–38). Terminiga *autentsus* on eri allikais juhtumisi tähistatud nii saksa romantikute luulusid kui ka nt ERA lühivormitekstide tehnilist mitte-mahakirjutatust, seega võib neid ka suulisest folkloorist rääkides üllaste eesmärkide nimel kokku segada. Nn demotivaatorite jm pildilise netifolkloori korral näib autentsustont iseendast vaateväljalt kaduvat, kuna “mahakirjutamine” (st kopeerimine saidist saiti) ongi selle folklooriliigi ainuvõimalik tradeerimisvorm. Olen ise hiljuti ja heas usus ka netinaljade kohta kirjutanud: “Kui ikka staatiliste naljasaitide analüüsis selgub, et mõnda nalja on vaevunud kopeerima saidist saiti tuhandeid kordi, mõnda teist korda kümme, mõnesid on aga hoopis ignoreeritud, siis ei taandu need erinevused kindlasti puhtale juhuste mängule (kuigi mõned allikad sattusid kindlasti kergemini “teele ette” kui teised), vaid valikud tulenesid peamiselt ikka saidilooja esteetilisest vm eelistustest” (vt Krikmann 2005a: 76). See peabki netihuumori mõnede liikide kohta kindlasti paika, kuid mitmete viimase aja kirjutiste jaoks netinalju läbi kammides on mul järjest lisandunud muljeid, et see pole päris nii, vaid pilt on jätkuvasti üsna analoogiline vanema arhiivifolklooriga: ka netis on võimalik eristada omast peast (olgugi et kirjalikult) jutustatud nalju lihtviisiliselt kopeeritult, ning see, kui massiivselt üht või teist algallikat on kopeeritud, sõltub pigem saitide nähtavusest kui kasutajate maitsest. Ehk siis tondile uuesti

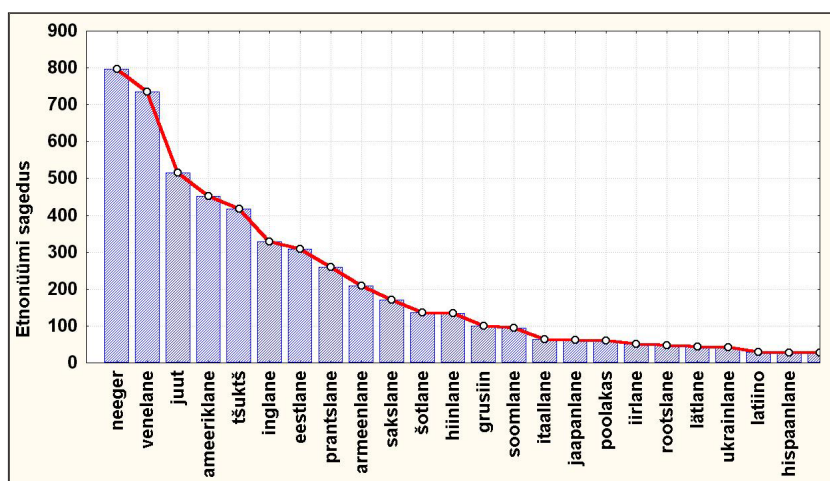
värvavat avades: meie andmestikus on püütud võimalust mööda registreerida ainult iseseisvad “kirjapanekud”, koopiad aga statistikaist elimineerida.

Minu käsutuses pole eesti ega muid andmeid kolmikmalli positsiooni ja sageduse kohta etniliste naljade kogumassis. Intuitiivselt usutavad on nt Alan Dundese (1987: 104) ja Carmen Popescu (2011: 179) tähelepanekud, mis viitavad sellele, et mingi rahva repertuaaris või rahvusvaheliselt on enim nalju, mis iseloomustavad ~ tõgavad mingit ühtainsat etnost, sellest järsult vähem neid, kus võrreldakse-vastandatakse kahe rahva mentaalseid omadusi, käitumistavatu vm või lastakse kahe rahva esindajail pidada verbaalset duelli, ning sellest omakorda järsult vähem neid, kus etniline parallelism koosneb kolmest või enamast lülist.

Tegelaskujude üldise sagedusjaotuse plaanis võib oletada, et vastandatud tegelaspaariga naljades kujuneb sageduste variatsioonirea ülaots astmelisemaks kui ühe tegelasega naljades ning tegelaskolmikutega naljades eriti astmeliseks, kuna paaristegelased tõmbavad teineteise sagedusi “ruutu” ning kolmiktegelased tõmbavad üksteise sagedusi “kuupi”.

Võrdleme kolme graafi.

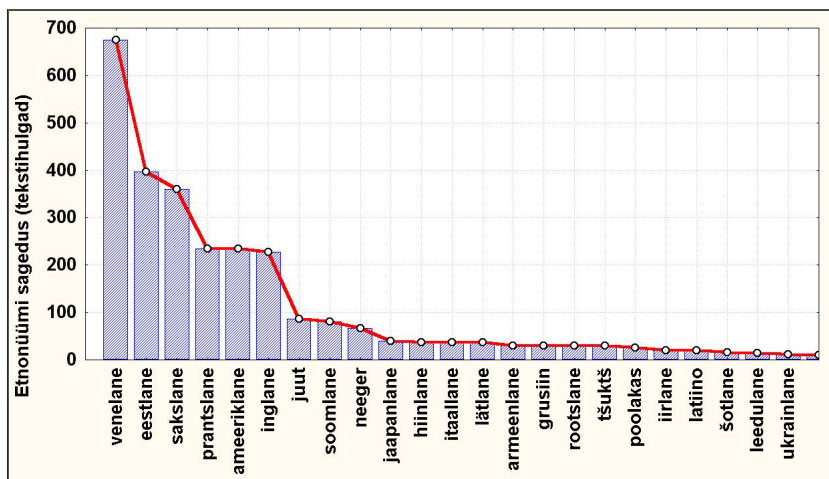
Esimene neist (joonis 3) on tegelaste esinemissageduste variatsioonirida (23 esimest positsiooni) Liisi Laineste eesti kaasaegsete anekdootide andmebaasi (<http://www.folklore.ee/~liisi/o2/>) etniliste naljade kategooriast (1960–2004) leitud andmete põhjal; samu andmeid võrdlevate protsendiarvudena allperioodide 1960–1990 ja 1990–2004 kohta vt ka Laineste 2008: 135 (joonis 2). Hoolimata sellest, et need graafikud peegeldavad ka tegelaspaaride, -kolmikute, -nelikute

Joonis 3. Etniliste tegelaste esinemissagedus Liisi Laineste kaasaegsete naljade andmebaasis.

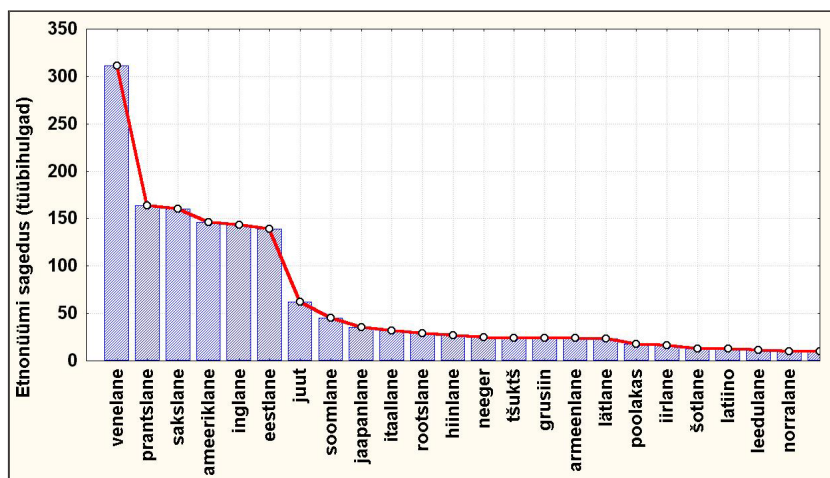
jne esinemusi, näeme mõlemal graafikul sagedusnäitude küllalt ühtlast, ilma märgatavate astakuteta alanemist.

Teine variatsioonirida (joonis 4a) näitab, mitmes tekstis esinesid 23 tootlikemat etnonüümi meie kolme rahva andmestikus. Madalamates sagedusjärgkudes näeme taas väärtuste üsna siledat vähenemist, suuremates sagedusjärgkudes seevastu drastiliselt selgeid astakuid. Põhiosa kogu esinemusest annab kuulik, kuhu kuulub vääramatu liidrina venelane, kellele järgneb 2. järku favoriitide duett – eestlane ja sakslane, neile omakorda 3. järku favoriitide kolmik – prantslane, inglase ja (põhja-)ameeriklane. Kuulikule järgnevas osas võib täheldada veel lamedamat, kuid märgatavat 4. astakut, mille moodustavad juut, soomlane ja neeger.

Joonis 4a. Etnonüümide sagedused kolme rahva naljade andmestikus, mõõdetuna tekstihulkades.

Kolmas variatsioonirida (joonis 4b) näitab eelmisega analoogilist statistikat, kuid 23 sagedasimat etnonüümi on siin järjestatud vastavalt sellele, kui mitmes eri süžees nad esinesid meie kolme rahva aineestikus. Näeme, et tekstistatistika esikuuku järsk dominants ja etniline koostis säilib ka tüübistatistikas, kuid venelasest liidrile järgnevate favoriitide sagedused on koondunud enam-vähem ühele astakule, nende järjestus on muutunud, kusjuures eestlane on langenud teiselt kohalt kuuendaks.

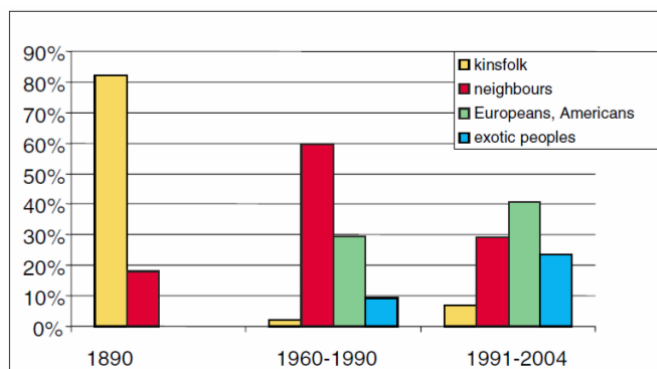

Joonis 4b. Etnonüümide sagedused kolme rahva naljade andmestikus, mõõdetuna tüübihulkades.

Püüame neid vahekordi täpsustada järgnevate kvantitatiivsete vaatlustega.

Materjali ja tegelaste ajaline dünaamika

Nagu Liisi Laineste (2004; 2005) on veenvalt tõendanud, iseloomustab eesti etniliste naljade arengut 1890. aastaist siiani etnilise tegelaskonna pidev suurenemine, naljade kultuurilise ja geograafilise haarde laiendamine. Nõukogudejärgsel perioodil, mil Eesti ühiskond, majandus ja kultuur orienteerusid kiiresti ümber idast läände, taandusid naljadest kiiresti ka nõukogudeaegsed etnilised tegelaskujud – vrd ka Liisi Lainestelt (2005: 201) laenatud diagrammi (joonis 5):

Joonis 5. Eesti etniliste naljade tegelaskonna laiendumine perioodil 1890–2004.

Olen püüdnud teha analoogilisi mõõtmisi ka oma kolme rahva empiirika põhjal.

Etnonüümide nimistu on kolme vaatlusaluse ajaperioodi lõikes kasvanud järgmiselt:

- nõukogude periood (1964–1992) – 33,
- üleminekuperiood (1993–1999) – 38,
- 21. sajand – 52.

Koos tegelaskonnaga on muutunud ka naljade repertuaar ise, mille summaarne suurus meie andmestikus on järgmine:

- I periood (1964–1992) – 170 teksti 100 tüübist,
- II periood (1993–1999) – 137 teksti 87 tüübist,
- III periood (21. sajand) – 678 teksti 218 tüübist.

Aadressil http://www.folklore.ee/~kriku/TRANSPORT/Krikmann_3rahvast.pdf leiduvas nimistus on süžeed (naljatüübid) järjestatud nimelt sellisel tekke-säilimise-kadumise põhimõttel. Selle kombinatoorika arvandmed summeeruvad järgmiselt:

Perioodid	Tüüpe	Tekste
ainult I	26	34
ainult II	17	20
I ja II	9	24
I ja III	32	158
I ja II ja III	33	319
II ja III	28	151
ainult III	125	279
Kokku	270	985

Kombinatsioon (I ja III) saab sisuliselt tähendada ainult seda, et nali oli käibel ka vahepealsel II perioodil, kuid kuna see on üldse allikmaterjali poolest kõige napim, siis 32 süžee kohta dokumenteeritud teated lihtsalt puuduvad – st arvatavalt on meil 65 süžeed (24,1% kogu teadaolevast tüübivarust), mille iga on kestnud nõukogude perioodist tänini välja. Peame seda oletust tööpäraseks ja teeme vastavad ümberarvutused. Meil on lähtetabel, mille algusest, keskelt ja lõpust toome siin selguse mõttes tillukesed fragmendid:

Tüübi nr	Tekste perioodist		
	I	II	III
#1	3	0	0
#2	2	0	0
#3	2	0	0
-----	-----	-----	-----
#88	2	5	10
#89	2	2	8
#90	1	1	13
-----	-----	-----	-----
#268	0	0	1
#269	0	0	1
#270	0	0	1

Asendame selles tabelis igast perioodist pärit tekstihulgad tüübi olemasolu/ puudumise tähistega (1/0), asendame kombinatsiooni (I ja III) esindavas 32 tüübis II perioodi näidu 0 näiduga 1 ning leiame niiviisi teisen datud andmes- tiku põhjal perioodide vahelised korrelatsioonikordajad:

Periood	I	II	III
I	1,00	0,46	-0,31
II	0,46	1,00	-0,06
III	-0,31	-0,06	1,00

Näeme ootuspäraselt, et kõrvutiste perioodide seos on keskeltäbi tugevam kui perioodide I ja III vahel ning I ja II periood on oma tüpoloogiliselt koostiselt sarnasemad kui II ja III periood.

Järgmiseks jälgime etnonüümide esinemuse ajalist dünaamikat, taas võrd- levalt teksti- ja tüübihulkade arvestuses.

Kummaski vaatluses ehitati kolm lineaarset regressioonivälja, kus sõltu- matuks muutujaks oli võetud vastavalt tekstide või tüüpide üldarv, kus see või teine etnonüüm esines läbi kõigi kolme perioodi, ja sõltuvaks muutujaks tekstide või tüüpide arv, kus see etnonüüm esines igal eraldi perioodil; leidsime igale väljale lineaarse regressioonivõrrandi parameetrid ning võrdlesime iga etnonüümi tegelikke esinemissagedusi võrrandijärgsete ootustega.

Residuaalide suuruse ja suuna poolest rühmitusid 25 sagedasemat etnonüümi järgmiselt:

Etnonüümid	Tekstistatistika: perioodid			Tüübistatistika: perioodid		
	I	II	III	I	II	III
Pideva langustrendiga etnonüümid						
venelane	28,4	3,6	-32,1	10,9	2,2	-13,0
prantslane	23,5	15,3	-38,9	10,3	2,4	-12,7
juut	12,3	5,5	-17,8	4,6	2,0	-6,6
grusiin	7,0	3,3	-8,3	4,0	2,3	-6,3
armeenlane	4,0	3,3	-7,3	4,0	1,3	-5,3
tšuktš	4,0	2,3	-6,3	1,0	1,3	-2,3
Kumera langustrendiga etnonüümid						
ameeriklane	14,7	12,4	-27,2	0,8	2,8	-3,6
inglane	11,9	19,3	-31,2	3,5	5,4	-8,9
ukrainlane	2,1	2,5	-4,6	1,5	1,9	-3,5
Pideva tõusutrendiga etnonüümid						
sakslane	-41,1	-13,0	54,0	-18,7	-7,9	26,5
eestlane	-40,3	-21,3	61,6	-16,5	-6,8	23,3
soomlane	-10,8	-1,9	12,7	-7,2	-4,8	11,9
itaallane	-4,2	-0,5	4,7	-4,9	-1,3	6,2
rootslane	-2,0	-1,7	3,7	-3,2	-2,7	5,9
jaapanlane	-1,7	0,1	1,6	-3,7	-0,9	4,5
lätlane	-4,2	-2,5	6,7	-2,7	-1,5	4,3
neeger	-10,2	-2,1	12,3	-4,2	1,1	3,1
norrallane	-1,5	-0,3	1,8	-1,5	-0,1	1,5
hispaanlane	-0,5	-0,3	0,8	-0,5	-0,1	0,5
Kumera tõusutrendiga etnonüümid						
iirlane	-3,3	2,5	0,7	-3,0	2,8	0,2
šotlane	-2,4	3,1	-0,8	-2,2	3,4	-1,1
Ebamäärase ajatrendiga etnonüümid						
hiinlane	5,8	-2,5	-3,3	2,3	-2,3	0,0
poolakas	0,9	-0,1	-0,8	-0,5	0,4	0,1
leedulane	-0,2	0,3	-0,1	0,3	0,8	-1,0
latiino	-3,3	0,5	2,7	-2,2	1,4	0,9

Anname sellele koefitsiendiväljale ka kokkuvõtva sõnalise iseloomustuse.

- Kõigi omaaegsete “nõukogude favoriitide” (juut, grusiin, armeenlane, tšuktš, ukrainlane) nähtavus on vähenenud.
- Endise sotsialismileeri geograafiliselt kaugemate esindajate (hiinlane, poolakas) populaarsus on pigem vähenenud.

- Enamiku mitte-vene naaberrahvaste (soomlane, rootslane, lätlane) populaarsus on tõusnud.
- “Suurde kuuikusse” mittekuuluvate Euroopa rahvaste ajatrend on olnud kas pidevalt tõusev (itaallane, norralane, hispaanlane) või kumerjooneliselt tõusev (iirlane, šotlane); mitmed neist on tulnud eesti naljaallikaisse alles III perioodil.
- “Suurde kuuikusse” mittekuuluvate geograafiliselt kaugemate Lääne ja Ida kultuuri esindajate (jaapanlane, neeger) trend on olnud pidevalt tõusev; mitmed neist ilmuvad eesti allikaisse alles III perioodil.
- Enamiku “suure kuuiku” liikmete (venelane, prantslane, inglane, ameeriklane) ajatrend on kas pidevalt või kumerjooneliselt langev; inglane ja ameeriklane on II perioodil esile tõusnud, kuid pidanud III perioodil loovutama oma positsioone etniliste uustulnukate järjest kasvavale hulgale.
- Ainsad pideva (ja III perioodil lausa plahvatava) tõusutrendiga liikmed kuuikust on eestlane ja sakslane. Eestlase esiletõus pole üllatav ning seondub ilmselt eestlaste rahvusliku eneseteadvuse tõusuga sotsialismijärgsel perioodil. Selle paranenud eneseteadvuse üheks väljundiks peavad Liisi Laineste (nt 2008: 124–125) ja Astrid Tuisk (2010: 169) tööka, et eestlane sõandab nüüd panna oma naljades ka iseennast rumala tegelase, seega pilkeobjekti rolli (kõneka võrdlusena meenutagem, et võimet naerda iseenda üle on lugematu arv kordi loetud just juudihuumori tunnusjooneks); teisalt – ja märksa sagedamini – naaseb eestlane oma sotsialismijärgsetesse naljadesse just positiivse kangelasena. II ja eriti III perioodil sugeneb eesti (eriti eesti laste) naljafolkloori terve sari totralt skatoloogilisi süžeid, mis polegi õieti puänteeritud naljad, vaid meenutavad pigemini puändita kavalusnaljandeid ja veelgi rohkem imemuinasjuttude malli, kus tehakse kolm katset mingi raske ülesande täitmiseks – kaks edutat ja kolmas edukas. Ka Astrid Tuisk (2010: 172–175) toob selle sarja naljadest mitmeid näiteid: #154 (“Sitt sita külge ei jää!”); #178 (ninapühkimisvormel “Vanaisal olid nii pikad vuntsid ja nii pikk mõök”), millest on küll ka palju varasemaid kirjapanekuid; #69 (“Käin, käin, tapan, tapan”); #198 (“Meie titt tegi vankrisse rohkem, kui ise kaalub!”). Lisaks neile on tekstitootlikud jutud veel #90 (üritajad peavad minema üle naelu täis silla ~ üle okaste ega tohi öelda “ai!”); #150 (ülesandeks õpetada eeslit, kaamelit või elevanti ütlema “ai!” ja “ei!”); #149 (“Ma sõuan kollasel merel pruuni paadiga”); #122 (peerupüüdmisjutu ATU 1176 arendus puäntvormeliga “Püüa kinni ja värvi punaseks!”). Süžee #96, kus eestlane ehitab muusikalise kokkupandava peldiku, meenutab naljandeid heade juhuste kokkusattumisest (ATU 1640–1674).³

Sakslaseks nimetatava tegelase järsku esilekerkimist III perioodil on raske seletada mingite kaasaegsete rahvus- või kultuurisuhete ~ pingeväljade ~ nostalgiate vms abil. Saksa keel ei ole tänapäeva eestlase võõrkeelte pingereas esikohal. Raske on uskuda, et põhjuseks on Saksamaa liidriroll Euroopa Liidu poliitikas ja majanduses. On olemas vähe võrdlevaid statistilisi andmeid teiste Euroopa (eriti Ida-Euroopa) rahvaste etnilise tegelaskonna kohta. Dorota Brzozowska (2009; 2012) teateil on sakslane, venelane ja juut olnud poola naljades juba ajalooliselt traditsioonilisteks etnilisteks märklaudadeks ning venelane ja sakslane (tihti kolmikus poolakaga) on olulisimad “etnilised teised” ka poola 20. sajandi huumoris. Eesti tänapäev ja lähiajalooline mälu võiks toetada venelase jätkusuutlikku liidrirolli eesti etnilises naljas. Kummati esineb kolmik venelane, sakslane ja eestlane meie III perioodi andmestikus 183 tekstis, mis moodustavad 27,0% selle perioodi tekstisummast (678) ning jagunevad 47 tüübiks, mis moodustab 21,6% selle perioodi tüübivaraust (218).

Ülaltoodud jt näited jätavad mulje, et “võitva eestlase” naasmisega kolme rahva naljatsükklisse kaasneb ka jutustruktuurilisi retronähtusi. Kas eesti lastefolkloori skato-mütoloogiline maailmapilt lihtsalt otsib võiduka väikese iseenda edutuks partneriteks kaht suurt ja ootuspäraselt leiab neile sobivad etnilised nimesildid vahetust lähiümbrusest?

Alustajad, jätkajad ja puänteerijad. Mõned struktuuri- ja puändiprobleemid

Ka eelmise jutu jätkuna võiks meid huvitada etniliste (või lihtsalt “etnonüümliste”) tegelaste positsioneerumine puänteeritud nalja narratiivses struktuuris. Kolme rahva naljal on juba n-ö definitsioonikohaselt kolmeosaline struktuur, selles tehakse prototüüpsel juhul kolm käiku, mis täidavad erinevaid narratiivseid funktsioone.

- Esimene käik teeb esmase pakkumise, lahendamaks probleemi, mille on tekitanud intentsionaalne või spontaanne “kõrgem jõud” (inimsööjad, nõid vm vangistajad; avariihohtu sattunud lennuk; heatahtlik kuldkalake; väljakuulutatud konkurss, üleilmne või temaatiline konverents) või mille püstitab mingi kolmikseltskond või mõni selle liige ise (nt kutsutakse üles otsima mingile küsimusele vastust või millelegi metafoorset nime-tust, avaldama arvamusi millegi üle, hakatakse hoopilema, tehakse midagi üllatavat ja põhjendatakse seda vmt) või mis esitatakse jutustaja enda poolt esimese vastusena mittenarratiivsele küsimusele (“Kuidas naine suudab meest enda juures hoida?” #46) või väitena (“Sakslasel on

- naine ja armuke, armastab mõlemat; prantslasel on naine ja armuke, armastab armukest...” #158).
- Järgnev teine käik arendab ja teisendab esitatud teemat *mutatis mutandis*, igatahes aga suhteliselt liiasel ja igaval viisil, täites ühtlasi nalja nn *garden path*-funktsiooni, st juhtides kuulaja mõtteid vales suunas ja valmistades niiviisi ette kolmandas käigus järgnevat puänteerivat lööki: nt nälgiv kolmik sööb alul ära prantslase käe, seejärel sakslase jala... (#157) või inglanna abielurikkumise pandiks on uus auto, prantslannal uhke kasukas... (#67) või ameeriklane alustab hooplemist teleskoobi leiutamisest, inglane jätkab mikroskoobiga... (#214) vmt.
 - Viimane, üldjuhul kolmas käik tekitab puändi – on eelmise kahega jätkuvasti analoogiline selles mõttes, et jätkab sama “kõrgema jõu” või tegelaste endi poolt algatatud teema arendamist, teisalt on aga nendega dissonantne, teeb ilmsiks skriptikonflikti ja lahendab selle, rahuldades tingimust, mida Rachel Giora (1991; 2003 jm *passim*) nimetab markeeritud informatiivsuse nõudeks (*Marked Informativeness Requirement*): ...venelane pakub kaasnälgijatele oma ihuliikme asemel hoopis “jogurtit” (#157), ...venelanna armuke varastab (või saab kingiks???) mehe karvamütsi või kirsad (#67), ...venelane teatab, et nemad leiutasid asja, millega saab vaadata läbi meetripaksuse betoonseina – akna (#214) (venekeelses originaalis monotoonselt teisenev järjend “телескоп называется” → “микроскоп называется” → “окно называется” annab naljale erilise stilistilise sära). Seoses “võiduka eestlase” teemaga mainitud muinasjutulaadsetes retrostruktuurides näib peamine olevat lemmiktegelase võit, puänt aga sekundaarne ja tinglik lisaväärtus.

Seega siis nende kolme (või enama) käigu tegijate “pragmaatiline laeng” ja kognitiivne tähtsus on erinev: puänteerija mängib naljas peaosa, teised on kõrvaltegelased.

Roman Jakobson on keele poeetilist funktsiooni määratledes esitanud rohkesti tsiteeritud ja veidi krüptilise postulaadi: poeetiline funktsioon projitseerib ekvivalentsi põhimõtte valikuteljelt kombineerimisteljele (*The poetic function projects the principle of equivalence from the axis of selection into the axis of combination*) (Jakobson 1964: 358). See on seostatav üldisema teadmusega, et mistahes verbaalses tekstis saab paradigmaatilisi vahekordi esitada ainult süntagmaatiliste järjendite abil. Seetõttu pole ka kolme rahva naljades võimalik alati selgesti otsustada, kuivõrd vastandatakse kaht esimest kolmandale ~ kõiki eelnevaid viimasele või lihtsalt kumuleeritakse eri rahvustega seonduvaid stereotüüpe ning see paljus ja mitmekesisus ise loob omamoodi “metapuändi” mulje.

Alustava ja puänteeriva käigu vahel võib igatahes toimuda rohkem kui üks vahekäik. Kui neid toimub väga palju, võib see mõnikord viia eriti jõulisele puändile, kuna puänteerimiseks on seatud eriti rasked tingimused (nt jutus #156: “Võtame nende eesti poiste terviseks, kes kargavad vene tüdrukuid türgi vaibal inglise võimsuse ja saksa täpsusega!”). Mõnel teisel juhul viimast käiku kui sellist (isegi narratiivset süžeed kui sellist) polegi, vaid puändiefekti tekitab seik, et nii paljudest etnonüümsetest elementidest on suudetud moodustada nii keerukas põimik, mis läbi pilatakse mingit paljust kui ideed (nt jutus #269: “Mis on globaliseerumine? See on kui Libeeria lipu all sõitev Kreeka tanker, mis on tellitud Vene kompanii poolt, kelle peakorter asub Rootsis, viib naftat Eestist Singapuri, satub tormi kätte ja läheb ümber neutraalvetes. Hispaania ja Portugali päästjad ei suuda teda aidata ning kuu aja pärast rikub naftalaik ära Prantsusmaa ranniku”). Tohtu rahvusvahelise leviku ja väidetavalt pikkade ajalooliste juurtega jutus #91, kus paljud rahvad pealkirjastavad oma uurimusi elevantist (vt nt viiteid aadressidel <http://quote-exactly.livejournal.com/3512.html#cutid1> ja <http://quote-exactly.livejournal.com/3614.html#cutid4>), võib küsitavaks saada, kas puändi moodustavad nõukogude venelase megalomaanilised või sotsialistlike satelliitide alandlikult pugevad teemad, nagu “Bulgaria elevant – Nõukogude elevanti noorem vend” vmt. Teises rahvusvaheliselt tuntud jutus #94, kus üksikule saarele satuvad või paigutatakse eksperimendi korras kaks mingist rahvusest meest ja üks samast rahvusest naine, võivad end puändi rolli pakkuda nt inglise variant (“Pole kedagi, kes meid tutvustaks”) või nõukogude-vene variant (“Pühapäeval anname naisele ringitõmbamise eest kere peale!”), kuid puhuti pole pikast ahelast võimalik eristada enam mingit semantilist tulipunkti, vaid humoristlikke muljeid jätab peamiselt juba “käiguülene” *Lust zu erweitern* iseendast. Just sedalaadi tehnilistel põhjustel on meie tekstikorpusest välja jäetud näiteks netis tohtu hulga paljumeelsete variantidena ringlev ahelstruktuuriga nali sellest, kuidas eri rahvad käituvad erinevatel temperatuuridel *resp.* kui hästi põhjapoolsed rahvad (eriti just soomlased ja laplased) taluvad külma. Selle nalja apoteosiks on vahel olukord “–273 absoluutne null... molekulide soojusliikumine lakkab. Laplased on nõus, et kisub jah pisut krõbedaks”, kuid teekond selleni on juba liiga pikk ja vaimukas, et siin mingit opositsiooni või dissonantsi tajuda.

Meie andmestikus on registreeritud ka tüübid, mille mõnes tekstis on erandina vähem kui kolm etnilist tegelast vm markerit või milles kolmikstruktuur ise on erandlik, või kõik kolm tegelast on samast rahvusest, või on puäntkäigule eelnevad n-ö ebaolulised käigud esitatud nii üldsõnaliselt, et pole võimalik mõista, kui palju neid on või kes neid teevad. Nt jutus #48 võidakse ainult viidata, et põrgus puudub eestlaste katla juures valve, kuna nad tirivad põgenejad ise tagasi; mis toimub teiste katelde juures, see on fakultatiivne.

Mitmed näited viivad mõttele, et etnilises naljas ongi põhimõtteliselt ainuvajalik pelgalt üks – puänteeriv – käik. Tüübis #112 esitatakse maailma lühima anekdoodina tekstikatkendit “Üks vene džentelmen...”. Jutust #123, kus küsitakse arvamusi Aadama ja Eeva rahvuse kohta, on meie andmestikus kokku 10 teksti, neist ühekäigulisi 5 (küsimusele antakse kohe ainus ja lõplik vastus), kolmekäigulisi 3, neljakäigulisi 1, lisaks tekst, kus see küsimus on lihtsalt retooriline (irooniline reageering Thor Heyerdahli väitele, et Kolumbus oli norralane) ega eeldagi vastust.

Kahekäigulised tekstid meie andmestikus näivad küll enamasti kolmekäiguliste tavavormide lühendustena, siin pole peaaegu üldse näha üldiselt väga levinud konfiguratsiooni, kus esimene tegelane sooritab otsese verbaalse ründe teise tegelase vastu ja teine pareerib selle ründe mingi vaimuka vastulöögiga.

Tegelaste välistuvat jaotamist kolme kõnealuse funktsiooni täitjaks komplitseerivad juhud, kus viimases käigus osaleb kaks tegelast, üks teolise agressiooni agendina, teine selle sihtmärgina, või üks soovib teisele halba või irvitab teise ebaõnne üle. Selle juhu musternäiteks on eesti repertuaaris juba nõukogude ajast ülipopulaarne tüübi põimik #83, kus üks tegelane viskab teise tegelase (meil reeglina eestlane venelase) mingite põhjenduste või hüüdlause saatel lennukist, õhupallist või paadist välja; samuti #188, kus üks tegelane soovib katta end kaitseks kuradi vm “ülemjõulise” tegelase hoopide eest teise tegelasega (meie andmestikus eestlane hinduga; rahvusvaheliselt on tegelaspaarid väga mitmekesised); või nt #106, kus juut vm esitab kosmoselennuks või mingi projekti täitmiseks riuklikud lepingutingimused (nt “10 tonni sulle, 10 tonni mulle ja poolakas teeb 6 tonniga ära!”); või nt #51, kus tegelased peavad inimsööjate, piraatide vm “ülemjõu” käsu peale tooma aedvilju vm taimi ja järgmise käsu peale need endale ilma naermata urruauku toppima, ning puänttegelane puhkeb naerma, kuna näeb teist tegelast tulevat arbuuside või kaktusega; või ka #134, kus üks tegelane sööb ära pekitüki, mida mäetipus elav jeti kasutas libestina, mistõttu teise tegelase anaalseks jetiga kujuneb valuliseks.

Kolme rahva aines näitab seega järjekordselt, et puänteeritud naljade senises teoorias (sh Attardo GTVH-teoorias) on tegelasrollide spetsiifika, puäntkäigu aksioloogilise kvalifikatsiooni küsimused ning tegelaste käikudes sooritatavate kõneaktide illokutiivsete ja perlokutiivsete aspektide vahekorrad ebapiisavalt välja töötatud. Kõigist tegelastest on õieti välja eristatud ja termineeritud ainult üks – nalja objekt, keda Attardo GTVH-teoorias esindab mäletatavasti spetsiaalne “tegelase-tasand” – s.o “teadmussressurs” *target*, mis vaikimisi tähistab justkui ühtaegu nii naljas sooritatava ründeakti (kriitika, pilke, iroonia) objekti kui ka puänteeriva käigu sooritajat. Need rollid langevad paljudel juhtudel tõesti kokku, kuid mitte ilmingimata (Attardo 1997). Puäntrepliik ei ole alati ütleja lolluse vm negatiivse joone tahtmatu paljastus. Ja kui vane-

mais puändita naljandeis oli kõige sagedasem kompositsioonitüüp selline, kus kaval(am) tegelane pettis rumala(ma)t, ning ka puändiga naljades toimub sageli verbaalne ja mentaalne võitlus kahe tegelase vahel ning vaimuka pareeriva või ründava repliigi ütleja on nüüd igatahes võitja rollis. Meil tuleb otsustada, kas puänteerija on “objekt” (*target*) nii võitjana kui kaotajana, ta ületrumbatud vastasmängija aga peab jääma lihtsalt situatiivse raami nimetuks komponendiks, või oleks mõtet ka puändiga naljade tegelaskonda vastavalt diferentseerida ja öelda näiteks, et tegelane, kes end ise oma puäntrepliigiga lolliks teeb või keda keegi teine oma vaimukusega üle trumpab, on koomika objekt (*target*), vaimukas tegelane aga on hoopis koomika allikas (*source*), kuna ju kognitiivses psühholoogias ja lingvistikas, aga ka mitmete muude alade terminoloogias assotsieerub termin *target* (sihtmärk) peaaegu automaatselt terminiga *source* (allikas) ja käibib sellega paaris.

Kolme rahva naljades leidub ka näiteid, kus puändi ütleja kvalifitseerub kurikuulsa “targa lolliina”, st pole selge, kas ta on “tegelikult” loll või mängib mingil põhjusel lolli või ironiseerib või maskeerib lollusteks mingeid sügavmõttestisi või teravaid väiteid, mida pole võimalik välja öelda otsesõnu. Nii on üsna raske üheselt mõtestada venelase repliiki eelsteeritud järjendis “телескоп называется” → “микроскоп называется” → “окно называется” (#214) – selle kontrast kahe eelmise repliigiga on rabavalt naljakas, kuid seda ei saa hästi mõtestada ei irooniana, ei eneseirooniana, ei lihtsameelse teatena vene tehnikahaleda taseme kohta. Või ehk on siis võitja ja kaotaja rolliline eristamine puändiga naljas ikkagi mõttetutu – Astrid Tuisk (2010: 168–169) jpt on avaldanud imestust tõsiasja üle, et kui rahvusest N. naljategelane haiseb nii võimsalt, et kits või kaamel ei soovi temaga ühes ruumis viibida, siis rahvusest N. kuulajaskond suudab käsitada teda võitjana, st positiivse kangelasena.

Puänteeriva lahenduse võtmeks ei pea ka olema tingimata mõne tegelase kõneakt, vaid folkloor võib n-ö ise jutustaja suu läbi või netiallika kaudu teatada kuulajale midagi puändilist, nt et kui kolmel tegelasel on kästud teha midagi kreatiivset kahe palli või sangpommi või titaanist kuulikesega, siis kolmas suudab ühe neist katki teha ja teise ära kaotada (#169), või et ameeriklane ~ inglane ~ prantslane ja venelane teevad hommikul kahe munaga väga erinevaid asju – söövad tegelikult või sügavad figuratiivselt (#64).

Kõigist neist tinglikkustest ja komplikatsioonidest teadlik olles võib kolme rahva naljade mõõtmisel lähtuda kahest erinevast vaatekohast:

- 1) ainuke obligatoorne komponent etnilises naljas on puänteeriva tegelase käik, kõik sellele eelnevad käigud on fakultatiivsed “venitused”;
- 2) selle naljaliigi prototüüpne tegelaskond on oma prototüüpseid funktsioone täitev kolmik, sellest lühemad ühe- või kahekäigulised manifestatsioonid on kolmikstruktuuri kidumid ning pikemad selle ekstensioonid.

Sellele vastavalt on etniliste tegelaste vm markerite seost alustaja, jätkaja ja puänteerija funktsioonidega mõõdetud kahes – “leebes” ja “ranges” variandis.

Leebes variandis on kõik mittekolmesed ja/või asümmeetrilised konfiguratsioonid kolmestatud selliste reeglite järgi: 1) kui tekstis tehakse üksainus käik, on selle tegija loetud puänteerijaks; 2) kui tehakse kaks käiku, on esimese käigu tegija loetud alustajaks ja teise käigu tegija puänteerijaks; 3) kui kolme etnilise markeri konfiguratsioon on asümmeetriline, loetakse esimesena nimetatut alustajaks, teisena nimetatut jätkajaks ja viimasena nimetatut puänteerijaks; 4) kui käike on üle kolme, siis loetakse esimese käigu tegijat ~ esimesena nimetatut alustajaks, viimase käigu tegijat ~ viimasena nimetatut puänteerijaks ja kõiki vahepealseid jätkajateks.

Range variandis on arvestatud ainult seda osa materjalist, kus esineb täpselt kolm erinevat etnilist tegelast vm markerit ja tehakse täpselt kolm käiku; lisaks on välja jäetud juhud, kus tegelaste konfiguratsioon ei ole sümmeetriline ja/või viimases käigus osaleb kaks tegelast ning ühe tegevus ja/või ütlus on suunatud teise tegelase vastu, mistõttu nende rollid kahestuvad ning pole sõandatud otsustada, kumba neist lugeda puänteerijaks.

Range variandis on loendatavaiks üksusiks tüübid, leebes variandis tekstid, või õigemini punktisummad, mis iga tegelane on kogunud läbi ülaltoodud reeglite alusel kolmestatud positsioonide ~ funktsioonide.

Leidsime taas kõigepealt positsioonidevahelised korrelatsioonikordajad kummagi vaatluse kohta. Need näitavad ootuspäraselt, et alustaja ja jätkaja positsioonide vaheline seos (sünonüümia) on väga tugev *resp.* puänteerija seos nende mõlemaga tunduvalt nõrgem (vt arvandmeid järgnevast tabelist).

Positsioon	Leebe vaatlus			Range vaatlus		
	I	II	III	I	II	III
I	1,00	0,93	0,56	1,00	0,95	0,46
II	0,93	1,00	0,61	0,95	1,00	0,42
III	0,56	0,61	1,00	0,46	0,42	1,00

Tegelaste seosetiheduseks alustaja, jätkaja ja puänteerija positsioonidega on jätkuvasti loetud lineaarvõrrandite residuaale. Ka selles plaanis on näha selge tugev veelahe puänteerija positsiooni ning kahe ülejäänud positsiooni vahel. Arvandmed 23 sagedasema rahvuse positsionaalsete eelistuste kohta on näha järgmises tabelis. Kui tekkis olulisemaid erinevusi leebe ja range vaatluse residuaalide vahel, on etnoste rühmitamisel lähtutud leebe vaatluse tulemustest, kus sageduste absoluutväärtused olid märksa suuremad.

Etnonüümid	Leebe vaatlus: positsioonid			Range vaatlus: positsioonid		
	I	II	III	I	II	III
Eelistavad olla puänteerija positsioonis						
eestlane	-31,8	-87,6	119,8	-13,1	-19,9	32,9
venelane	-52,5	-6,9	60,0	-20,2	-19,9	40,0
soomlane	-13,0	-12,0	25,1	-3,9	-1,8	5,7
juut	-10,0	-3,0	13,1	-2,3	-3,1	5,4
tšuktš	-6,0	-6,7	12,7	-2,5	-2,3	4,8
iirlane	-7,3	-2,4	9,8	-3,5	0,7	2,8
grusiin	-0,5	-3,4	3,9	0,5	-1,3	0,8
lätlane	-0,1	-3,3	3,5	2,2	-0,7	-1,5
armeenlane	-1,3	-2,0	3,3	-1,1	-2,0	3,1
leedulane	-5,0	2,2	2,8	-1,1	2,0	-0,9
norralane	-0,7	-1,2	1,8	1,6	-1,3	-0,3
Eelistavad olla alustaja ja jätkaja positsioonis						
ameeriklane	65,5	6,3	-71,5	21,2	4,4	-25,6
inglane	51,1	22,5	-73,4	16,6	6,8	-23,4
sakslane	55,3	60,4	-115,3	6,1	24,3	-30,4
prantslane	20,3	57,3	-77,3	8,9	18,1	-26,9
rootslane	3,5	2,6	-6,1	1,8	1,0	-2,8
neeger	2,6	0,9	-3,5	-2,8	-0,7	3,5
jaapanlane	2,1	6,7	-8,7	0,5	3,6	-4,1
Eelistavad olla jätkaja positsioonis						
hiinlane	-1,1	7,7	-6,5	1,5	1,7	-3,2
poolakas	-3,7	6,9	-3,2	-1,5	1,7	-0,2
šotlane	-3,0	3,2	-0,2	-0,1	1,0	-0,9
Eelistab olla alustaja ja puänteerija positsioonis						
itaallane	2,6	-2,7	0,1	3,5	-2,3	-1,2

Lisame ka sellele tabelile lühikese sõnalise kommentaari.

- Puänteerija rolli asetuvad kolme vaatlusperioodi kogusummas 1) “suure kuuiku” liikmetest eestlane ja venelane; 2) nõukogudeaegsed etnilised favoriidid (juut, tšuktš, grusiin, armeenlane); 3) lähinaabrid (soomlane, lätlane, leedulane); 4) mõned muud Euroopa rahvused (iirlane, norralane).
- Alustaja ja jätkaja rollis on “suure kuuiku” ülejäänud liikmed (ameeriklane, inglane, sakslane, prantslane), kusjuures inglase ja eriti silmatorkavalt ameeriklase bilanss kaldub alustaja positsiooni suunas, prantslasel jätkaja positsiooni suunas; sakslasel on need positsioonid tasakaalus, kuid hoidumine puänteerija rollist väga markantne.

- Alustaja ja jätkaja positsioone eelistavad ka mõned teised rahvused, kelle üldine ajatrend eesti nalja etnilise tegelasena on olnud selgelt tõusev (rootslane, neeger, jaapanlane).
- Ülejäänud madalamate absoluutsageduste ja erandlike nõrkade rolli-eelistustega rahvuste (hiinlane, poolakas, šotlane, itaallane) hoiakuid ma ei oska kommenteerida.

Tegin katset jälgida läbi kolme vaatlusperioodi ka puänteerija rolli ajalist dünaamikat 15 sagedasema etnilise tegelase juures, kellest osa seda rolli eelistab, osa aga väldib. Vaatluse aluseks olid leebe üldvariandi lähteandmed, tõmbumise või tõukumise mõõduks jätkuvasti lineaarse regressioonivõrrandi residuaalid. Tulemused on toodud järgnevas tabelis.

Etnonüümid	Perioodid		
	I	II	III
Pideva langustrendiga etnonüümid			
venelane	30,8	12,9	-43,7
juut	5,9	3,9	-9,8
tšuktš	4,9	0,7	-5,6
grusiin	2,6	0,7	-3,2
armeenlane	3,8	-1,2	-2,6
prantslane	1,4	0,5	-1,9
Pideva tõusutrendiga etnonüümid			
eestlane	-36,0	-15,9	51,8
soomlane	-8,7	0,5	8,2
sakslane	-0,9	-2,3	3,1
neeger	-2,0	0,2	1,8
Kumera tõusutrendiga etnonüümid			
ameeriklane	-0,1	0,7	-0,6
inglane	0,1	1,4	-1,6
iirlane	-0,6	1,5	-0,9
Nõgusa tõusutrendiga etnonüümid			
lätlane	-0,9	-1,6	2,4
itaallane	-0,2	-2,2	2,4

Kommenteerime põgusalt ka seda andmestikku.

- Kõige jõulisema tõusutrendiga tegelane on eestlane, kõige jõulisema langustrendiga venelane.
- Kõik endised nõukogude etnilised favoriidid (juut, tšuktš, grusiin, armeenlane) on üsna tugeva langustrendiga. Kerge langustrendiga on ka prantslane.
- Soomlane, sakslane ja neeger on keskmise või nõrga, kuid pideva tõusutrendiga.

- Ameeriklane, inglane ja iirlane on nõukogudejärgsel II perioodil puänteerijate rollis veidi esile tõusnud, seejärel aga jälle taandunud.
- Lätlane ja itaallane on II perioodil veidi taandunud, III perioodil taas tõusma hakanud.

Lõpetuseks

Võtame lühidalt kokku vaatluste põhitulemused.

Kolme vaatlusperioodi vältel (1964–1992; 1993–1999; 2000–2012) on erinevate etniliste tegelaste arv eesti kolme rahva naljades pidevalt suurenenud (meie vaatlusainestikus 32-lt 57-le).

Kolme rahva naljade tegelaskonnast eristub igas vaatluslõikes välja domineeriv “suur kuuik”, kuhu kuuluvad vääramatu liidrina venelane, praeguseks juba kindlalt ka eestlane, suurimate Euroopa rahvaste esindajad (sakslane, prantslane, inglane) ja (põhja-)ameeriklane.

Ajalises lõikes läbi kolme vaatlusperioodi on kõigi omaaegsete “nõukogude favoriitide” (juut, grusiin, armeenlane, tšuktš, ukrainlane) ja enamiku endisse sotsialismileeri kuulunud rahvuste nähtavus vähenenud, enamiku mitte-vene naaberrahvaste (soomlane, rootslane, lätlane) populaarsus see-eest tõusnud. Kuuikusse mittekuuluvate väiksemate Euroopa ja Ida rahvaste osakaal on pidevalt või kumerjooneliselt tõusnud. Kuuiku liikmete ajatrendid on olnud erinevad – venelasel, prantslasel, inglasel, ameeriklasel alanevad, eestlasel ja sakslasel kiiresti ülenevad. Sakslase järsku esiletõusu 21. sajandi aineses on raske seletada mingite kaasaegsete poliitiliste, kultuuriliste vm põhjustega.

Eesti kolme rahva naljade kaasaegses kihis võib täheldada struktuurilisi ret-rojooni: eriti lasterepertuaari tekib rida skatoloogilisi süžeid, mis pole teravalt puänteeritud naljad, vaid meenutavad pigem imemuinasjuttude malli: mingi raske ülesande täitmiseks tehakse kolm katset, kaks esimest neist nurjuvad ja kolmandat kroonib edu.

Kolme rahva naljal on definityoonikohaselt kolmeosaline struktuur, selles tehakse tavajuhul kolm üksteisele järgnevat käiku, mis täidavad erinevaid narratiivseid funktsioone; nende rollide täitjaid on töös nimetatud alustajaks, jätkajaks ja puänteerijaks. Kuna narratiivis vm verbaalses tekstis saab mistahes paradigmaatilisel suhestatud asju esitada ainult süntagmaatiliste jär-jendite abil, nähtub kolme rahva naljades omamoodi “psühholoogiline bilanss”, skalaarne liikuv tasakaal süntagmaatiliste, rõhutatult puänteeruvate struk-tuuride ‘kaks *versus* kolmas’ ja paradigmaatiliste, puänti nivelleerivate (tava-liselt kolmest lülist pikema) ahelstruktuuride ‘igaüks omamoodi’ vahel. Artiklis juhiti tähelepanu sellele, et puänteeritud kolmekäigulise narratiivi struktuuri saab mõtestada kahel viisil: 1) ainuke obligatoorne komponent sellises naljas on puänteeriva tegelase käik, kõik sellele eelnevad käigud on fakultatiivsed

“venitused”; 2) sedalaadi nalja prototüüpne tegelaskond on oma prototüüpseid funktsioone täitev kolmik, sellest lühemad ühe- või kahekaigulised manifestatsioonid on kolmikstruktuuri kidumid ning pikemad selle venitused.

Tehti statistiline mõõtmine selgitamaks, kas mõned etnilised tegelased (ja millised just) kalduvad funktsioneerima rohkem puänteerija, teised aga alustaja või jätkaja rollis. Selgus, et see on tõesti nii ja kolme perioodi kogusummas tavatsevad puänteerija rolli asetuda suure kuuiku liikmetest eestlane ja vene-lane, tänapäeva küündiva reliktna nõukogudeaegsed etnilised favoriidid (juut, tšuktš, grusiin, armeenlane), meie lähinaabrid (soomlane, lätlane, leedulane) ning mõned muud Euroopa rahvused (iirlane, norralane). Alustaja ja jätkaja rollid on suuresti sümmeetrilised ning neid kalduvad täitma “suure kuuiku” ülejäänud liikmed (ameeriklane, inglane, sakslane, prantslane) ja mõned muud rahvused, kelle üldine ajatrend eesti nalja etnilise tegelasena on olnud tõusev (rootslane, neeger, jaapanlane). Mõõdeti veel puänteerivate tegelaste ajatrende vaatlusalusel perioodil.

Selgus, et praegune huumoriteooria on mitmes mõttes defitsiitne ja küündimatu identifitseerimaks kolme rahva jm naljade tegelasfunktsioone.

Kõik siinsed ja muud, käesolevas töös mainimata tähelepanekud veenavad meid, et puänt, reeglina kõneline puäntvormel (või ka muu ere kõneline püsi-vormel) on see struktuurikomponent, mis tekitab meis tekstide tüpoloogilise kokkukuuluvuse tunde, teisiti öeldes: samatüüpsed jutud on alguste poolest variatiivsemad, lõppude poolest ühtsemad, mille loogiliseks tulemuseks on muu-hulgas usk, et Attardo atemporaaalseid “teadmussressursse” loetleva GTVH-mu-deli ja nalja mõistmise ajalist protsessi jälgiva IDM-mudeli kokkusulatamine ühtseks SIR-mudeliks pole üldse nii pöörane idee, nagu selle kirjutise autor on oma varasemais töödes arvanud (vt Attardo 1988; 1993; 1994 *passim*; Attardo & Raskin 1991; vrd Krikmann 2005b: 95 jj; 2009: 48 jj).

Kommentaariid

¹ Kirjutis on seotud Eesti Teadusfondi grandiga ETF 8149.

² Kuulus soome folklorist ja parömioloog Matti Kuusi (1954: 55) on püüdnud A. A. Koskenjaakko uurimuste põhjal hinnata vanasõnalaenude osakaalu soome folklooris ning teinud järgmise tähelepaneku: “Yleisimmät suomalaiset sananparret ovat suurelta osalta yleiseurooppalaisia sananparsia. Ei käy kiistäminen, että niiden joukossa yleensä ovat kansanomaisen aforistiikan jaloimmat, himmenemättömät helmet.” [Kõige sagedasemad soome kõnekäänud on suuremas osas üleeuroopalised. Ei ole põhjust kahelda, et nende seas on rahvaaforismide väärtuslikemad ja tuhmumatumad pärlid.] Mitmed hilisemad vaatlused vanasõnade ja mõistatuste geograafilise leviku kohta on seda reeglit korduvalt kinnitanud ning arvatavasti kehtib see kogu folkloori kohta tervikuna: on olemas hulk folklooriüksusi, mis on edukalt tõlgitavad ning tundunud atraktiivsetena paljude folkloori viljelevate sootsiumide jaoks ja läinud mitte ainult laia, vaid ka intensiivsesse käibesse kõikjal, kus nad on tuntuks saanud. Seetõttu

tekib omapärane paradoks: mingil keelelal või ka veel kitsamas piirkonnas hakkavad traditsioonikandjate jaoks tunduma kõige “omamatena” just need süžeed, ütlused vm, mis tegelikult on globaalne laiatarbekaup, kuid oma erakordse läbilöögivõime tõttu varjutavad ja suruvad tagaplaanile kohapeal sepiitsetud omaloomingu.

- ³ Selliseid tüpoloogilisi samasusi või sarnasusi kolme rahva naljade ja ATU-švankide vahel võib täheldada veel muidki: nt jutt #81, kus juut soovib talvel enne hukkamist süüa maasikaid, kuulub tüüpi ATU 927C ja on suguluses ka tüübiga ATU 403; jutt #76, kus venelane palub kuldkala muuta viinaks järv ja järve voolav jõgi ning anda lisaks veel üks pudel sedasama, on suhetes rumala kuradi jutuga ATU 1173A; tüpoloogiliselt ja tegelaskonnalt veidi hajus jutt #93, kus otsitakse kolmest kõige laisemat, meenutab ATU 1950 alla paigutatud ainest; jutule #77, kus keegi väidab, et tähed või pilved on tegelikult tema vanaisa munad, on İlhan Başgöz (1998: 56) leidnud Hodža Nasreddiniga seotud vaste 15. sajandist.

Kirjandus

Attardo, Salvatore 1988. Trends in European humor research: towards a text model. *Humor: International Journal of Humor Research* 1 (4), lk 349–369 (doi:10.1515/humr.1988.1.4.349).

Attardo, Salvatore 1993. Violation of conversational maxims and cooperation: The case of jokes. *Journal of Pragmatics* 19 (6), lk 537–558 (doi:10.1016/0378-2166(93)90111-2).

Attardo, Salvatore 1994. *Linguistic theories of humor*. Berlin–New York: Mouton de Gruyter (doi: 10.1515/9783110219029).

Attardo, Salvatore 1997. The semantic foundations of cognitive theories of humor. *Humor: International Journal of Humor Research* 10 (4), lk 395–420 (doi:1515/humr.1997.10.4.395).

Attardo, Salvatore & Raskin, Victor 1991. Script theory revis(it)ed: joke similarity and joke representation model. *Humor: International Journal of Humor Research* 4 (3/ 4), lk 293–347 (doi:10.1515/humr.1991.4.3-4.293).

Başgöz, İlhan 1998. A thematic analysis of Hoca stories in historical perspective. Başgöz, İlhan & Boratav, Pertev N. I, *Hoca Nasreddin, Never Shall I Die: A Thematic Analysis of Hoca Stories* by İlhan Başgöz and Pertev N. Boratav. Bloomington, Indiana: Indiana University Turkish Studies Series, lk 1–81.

Bendix, Regina 1997. *In search of authenticity: The formation of folklore studies*. Madison, Wisconsin: The University of Wisconsin Press.

Brzozowska, Dorota 2009. Polish jokelore in the period of transition. Krikmann, Arvo & Laineste, Liisi (toim). *Permitted Laughter: Socialist, Post-Socialist and Never-Socialist Humour*. Tartu: ELM Scholarly Press, lk 127–170.

Brzozowska, Dorota 2012. Three characters in Polish jokes. Laineste, Liisi & Brzozowska, Dorota & Chłopicki, Władysław (toim). *Estonia and Poland: Creativity and tradition in cultural communication 1: Jokes and their relations*. Tartu: ELM Scholarly Press, lk 21–32.

- Davies, Christie 1982. Ethnic jokes, moral values and social boundaries. *The British Journal of Sociology* 33-3, lk 383–403 (doi:10.2307/589483).
- Davies, Christie 1990. *Ethnic humor around the world: A comparative analysis*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press.
- Davies, Christie 1998. *Jokes and their relations to society*. Berlin–New York: Mouton de Gruyter (doi:10.1515/9783110806144).
- Davies, Christie 2002. *The mirth of nations*. New Brunswick & London: Transaction Publishers.
- Dundes, Alan 1987. *Cracking jokes: Studies of sick humor cycles & stereotypes*. Berkeley, California: Ten Speed Press.
- Giora, Rachel 1991. On the cognitive aspects of the joke. *Journal of Pragmatics* 16 (5), lk 465–485 (doi:10.1016/0378-2166(91)90137-M).
- Giora, Rachel 2003. *On our mind: salience, context, and figurative language*. Oxford & New York & Auckland & Bangkok etc.: Oxford University Press.
- Jakobson, Roman 1964. Closing statement: Linguistics and poetics. Sebeok, Thomas A. (toim). *Style in Language*. Cambridge, Massachusetts: The M.I.T. Press, lk 350–377.
- Krikmann, Arvo 2005a. Naljandid ja anekdoodid. Metsavahi, Merili & Valk, Ülo (koost). *Regivärsist netinaljadeni: Sissejuhatus rahvaluulesse*. Tallinn: Koolibri, lk 63–77.
- Krikmann, Arvo 2005b. *Koestler, Raskin, Attardo ja teised: Linguistiliste huumoriteooriate uuemaist arenguist*. Reetor 4. Tartu: EKM.
- Krikmann, Arvo 2009. Contemporary linguistic theories of humour. *Folklore. Electronic Journal of Folklore* 33, lk 27–57 (<http://www.folklore.ee/folklore/vol33/kriku.pdf> – 9. november 2012).
- Krikmann, Arvo 2012. Estonian three nation jokes. Laineste, Liisi & Brzozowska, Dorota & Chłopicki, Władysław (toim). *Estonia and Poland: Creativity and tradition in cultural communication 1: Jokes and their relations*. Tartu: ELM Scholarly Press, lk 7–20.
- Kuusi, Matti 1954. *Sananlaskut ja puheenparret*. Helsinki: SKS.
- Laineste, Liisi 2004. *Tegelased eesti etnilises huumoris*. Magistritöö. Käsikiri. Tartu: TÜ (<http://hdl.handle.net/10062/754> – 9. november 2012)
- Laineste, Liisi 2005. Characters in Estonian ethnic humour (1890–2004). *Folklore. Electronic Journal of Folklore* 29, lk 197–202 (<http://www.folklore.ee/folklore/vol29/davies.pdf> – 9. november 2012).
- Laineste, Liisi 2008. Politics of joking: Ethnic jokes and their targets in Estonia. *Folklore. Electronic Journal of Folklore* 40, lk 117–146 (<http://www.folklore.ee/folklore/vol40/laineste.pdf> – 9. november 2012).
- Popescu, Carmen 2011. Understanding ethnic humour in Romanian jokes. Dynel, Marta (toim). *The Pragmatics of Humour across Discourse Domains*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamin, lk 173–190.
- Sarv, Kadi 1994. “Mina tahan ka Nõukogude Liidus elada!”. Poliitiline anekdoot koolipärimuses. Kõiva, Mare (toim). *Lipitud-lapitud. Tänapäeva folkloorist*. Tartu: EKI & EKM, lk 106–160.

Sarv, Kadi 1996–1998. Poliitiline anekdoot I–V. *Mäetagused* 1, 2–6 (<http://www.folklore.ee/tagused/nr1/nalinet.htm> (1. osa) – 9. november 2012; <http://www.folklore.ee/tagused/nr2/nali2.htm> (2. osa) – 9. november 2012; <http://www.folklore.ee/tagused/nr4/nali3.htm> (3. osa) – 9. november 2012; <http://www.folklore.ee/tagused/nr5/nalinet4.htm> (4. osa) – 9. november 2012; <http://www.folklore.ee/tagused/nr6/nalinet5.htm> (5. osa) – 9. november 2012).

Sarv, Kadi 1997. Children's political anecdotes: Register. *Folklore: Electronic Journal of Folklore* 5, lk 97–171 (<http://www.folklore.ee/folklore/vol5/kadi.htm> – 9. november 2012).

Tuisk, Astrid 1995. Omast ja laenatust eesti laste kolme rahva anekdootides. Kõiva, Mare (toim). *Lipitud-lapitud: Tänapäeva folkloorist*. Tartu: Eesti TA Eesti Kirjandusmuuseum, lk 71–82.

Tuisk, Astrid 2010. Kolme rahva anekdoodid lastepärimuses: viisteist aastat hiljem. Kalmre, Eda (toim). *Tulnukad ja internetilapsed. Uurimusi laste- ja noortekultuurist*. Tänapäeva folkloorist 8. Tartu: EKM Teaduskirjastus, lk 163–186.

Valk, Ülo 2005. Establishment of the Estonian folklore collections and the concept of authenticity. Schmitt, Christoph (toim). *Volkskundliche Großprojekte. Ihre Geschichte und Zukunft*. Rostocker Beiträge zur Volkskunde und Kulturgeschichte 2. Münster & New York & München & Berlin: Waxmann Verlag GmbH, lk 33–38.

Viikberg, Jüri 1997. *Anekdoodiraamat: Naeruga eilsest: Eesti anekdoot 1960–1990*. Tallinn: Eesti Keele Instituut.

Summary

The characters of Estonian three nation jokes

(1964–2012)

Arvo Krikmann

Keywords: three nation jokes, Soviet period, post-socialist period, ethnic characters, punch line

The present article gives a statistical overview of the characters of Estonian three nation jokes throughout three periods: the Soviet period, the 1990s, and the 21st century. The following subtopics are discussed:

1) The Zipfian distribution of parameters of our joke corpus that complicates text- and type-based statistical analyses (so-called “Zipf’s curse”);

2) The general temporal dynamics of the material and changing of the frequencies of ethnic characters through the three periods of observation;

3) The correlation between the “sequential number” (position) of the character in the text and its function: changes in frequencies of different ethnic characters as “initialisers”, “follow-uppers”, and “punch line-makers” throughout the three periods; the salience of the Estonian as an ethnic figure in the 21st century; exceptional texts with more or fewer than three characters and, related to it, problems of the joke structure (syntagmatic triad versus paradigmatic-parallelistic chain, etc.).